

Радмило Н. МАРОЈЕВИЋ*

ФОЛКЛОРНИ ЕЛЕМЕНТИ, ЊЕГОШЕВЕ
КРИЛАТЕМЕ И ФРАЗЕОЛОШКА ИГРА РИЈЕЧИМА
КАО ПРЕВОДИЛАЧКИ ПРОБЛЕМ

*(Поетика интертекстуалности у Лалићевим романима
„Лелејска јора” и „Хајка” и у њиховим руским преводима)*

Сажетак: У овом раду¹ се разматрају, у првом његовом дијелу: фрагменти лирске народне пјесме који су инкорпорирани у књижевно-умјетнички текст, у другом одјељку: цитати и крилатеме из *Горској вијенца*, у трећем дијелу: игра ријечима заснована на фразеолошким јединицама. Поседна пажња посвећује се „конекторима”, тј. формулама помоћу којих се фолклорна или интертекстуална јединица контекстуално инкорпорира у књижевни текст, уз индивидуалну модификацију (ауторско преомишљавање и преформулацију) и игру ријечима.

Овим радом аутор наставља претходна компаративна истраживања књижевног дјела Михаила Лалића и његових руских превода (види Литературу).

Кључне ријечи: *Михаило Лалић, „Лелејска јора”, „Хајка”, Петар II Петровић Њеџиш, „Горски вијенац”, народне пјесме, крилатеме, фразеологизми*

0. Увод. — Лингвистика и поетика превођења, што је и наслов једне моје књиге [Маројевић 1989], као предмет истраживања подразумијева, у иницијалној фази, опис поетике дјела, односно њених посебних аспеката, и језичких средстава за њено изражавање, а у финалној фази — опис транспоновања компонената поетике дјела на други језик и у другу културу и језичких средстава која су коришћена приликом тог транспоновања.

(1) У ширем истраживању којем овај рад припада разматра се, с једне стране, поетика књижевно-умјетничког текста и поетика усменог на-

* Проф. др Радмило Н. Маројевић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет

¹ Рађено у оквиру пројекта 178014 Динамика структура савременог српског језика при Министарству просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

родног стваралаштва са аспекта њиховог међусобног односа и са аспекта преводних могућности и преводилачких резултата на материјалу романâ *Зло њрољеће*, *Лелејска њора* и *Хајка* Михаила Лалића и њихових руских превода. — Други аспект истраживања посвећен је једнојезичкој (и монокултурној) анализи по књижевним и фразеолошким жанровима: фрагменти епске народне пјесме, фрагменти лирске народне пјесме инкорпорирани у књижевно-умјетнички текст, изреке и пословице, таутолошки изрази, хендијадис, стални епитети, компаративни фразеологизми, игра ријечима заснована на фразеолошким јединицама. — Трећи аспект истраживања посвећен је двојезичкој анализи и контакту двију култура (књижевном тексту и његовој преводној рецепцији). Поседна пажња посвећује се „конекторима”, тј. формулама помоћу којих се фолклорна јединица контекстуално инкорпорира у књижевни текст, уз индивидуалну модификацију (ауторско преосмишљавање и преформулацију) и игру ријечима.

(2) Овим радом настављам претходна компаративна истраживања књижевног дјела Михаила Лалића и његових руских превода.

У раду *Фолклорни елементи у створујућој књижевној делу и његови проблеми њиховог преводјења* истакао сам да прозно књижевно дјело које садржи фолклорне мотиве (одломке народних пјесама) поставља пред преводиоца два посебна задатка: „Прво, у преводу треба изразити уметничке стране изворне песме, пре свега план песничких слика и фоничко-ритмички план. Разуме се, преводилац претходно мора схватити и на одговарајући начин изразити семантички план стихова. Преводјење фрагмената народних песама као структурних елемената прозног књижевног дела подлеже, дакле, истим оним захтевима који се постављају за свако друго књижевно дело у стиху, посебно за народне песме. / Друго, преводилац мора да утврди контекстуално истакнуте елементе фрагмента народне песме, оне речи, стихове, мисли и песничке слике којима се песма највише везује за ситуацију, личност или мисаони ланац прозног приповедања, и да те елементе изрази у преводу” [Маројевић 1979: 109; уп. такође Маројевић 1980: 3 (знак / указује на прелазак у нови пасус у тексту који се цитира, а знак | прелазак на нову страну)].

У уводном одјељку рада *Национални колорит изворника и ауторова стваралачка индивидуалност као преводилачки проблеми: Лалићева „Хајка” у руском преводу* дао сам дефиницију појма и термина *национални колорит*: „Под националним колоритом подразумевамо оне одлике изворника које су резултат специфичних црта националне песничке и

културне традиције, као што су фолклорни мотиви, сликовитост народног језика или песнички израз традицијом утврђеног начина мишљења и система вредности. У национални колорит изворника не убрајамо оне специфичности граматичког или лексичког система које су резултат чисто лингвистичких разлика између језика оригинала и језика превода. Национални колорит дела писаног на српскохрватском језику биће најужи за преводиоца на најсроднији језик и најближу националну културу (на пример, ако се дело преводи на македонски језик). При превођењу на неки од источнословенских или западословенских језика у националну специфичност дела уклапаће се и извесне балканске и југословенске традиције. А при превођењу на неки од западних језика национални колорит биће још шири јер ће садржати и општесловенске елементе” [Маројевић 1980: 2].

(3) У овом раду истраживање је ограничено, с једне стране, само на романе *Лелејска јора*, у преводу Татјане Вирте, и *Хајка*, у преводу Ивана Дорбе, с друге стране, само на неколике пјесме којих се јунаци сјећају или пројцирају у будућност, а које су тјесно контекстуално повезане с прозним приповиједањем (у роману *Хајка*) [види т. 1] и само на фразеолошку игру ријечима и контекстуалну модификацију фразеолошке јединице (у оба романа) [види т. 3], али је, с треће стране, проширено на директно и индиректно цитирање стихова *Горској вијенца* те на алузије и асоцијације с Његошевим дјелом (у роману *Лелејска јора*) [види т. 2].

1. Фолклорни елементи. — У овом одјељку рада размотрићемо само неколика примјера контекстуалне повезаности народних пјесама с текстом романа, овога пута само на материјалу романа *Хајка*.

(1) Одломци народних пјесама у роману *Хајка* имају различиту функцију. Највећи број пјесама у структури романа саставни је дио пробуђеног сјећања јунака. Права пјесма, у својој правој функцији, као да се не може уклопити у садашњост романа. Зато је њена функција у већој мјери зависна од контекста.

Контекстуална зависност пјесама присутних у сјећању јунака и њихова унутрашња мотивисаност у структури романа нарочито се види на примјеру календарско-обредне пјесме:

[...] у памћење јој одједном наврије одавно заборављена пјесма из дјетињства:

Ој снашице Недо,
Откуп' ово чедо!
Ако ли га млада
Откупити нећеш —
Однијећемо га
Там' у нашу земљу...

[Хајка, 40]

Неда, эй, сноха,
Выкупай сынка,
Выкупай, молодка,
Не то ждет его беда.
Унеси его туда,
Где чужая сторона...

[Облава, 45]

Запрепасти се: то као да јој неко, њеним гласом и дахом, преноси поруку мрачних сила с онога свијета, кивних на све живо па и на њено neroђено чедо.

Превод смо овако прокоментарисали: „Фоничка организација превода је веома успела (сваки стих се, на пример, завршава отвореним вокалом *a* које је само једном ненаглашено), али заменом првог лица множине будућег времена (*однијећемо*) другим лицем једнине заповедног начина (*унеси*) измењена је основна мисао песме, она нит која је везује за дати контекст. Неди се, наиме, чини да „мрачне силе” прете да јој узму још neroђено чедо. У преводу мрачне силе као да наговарају Неду да синчића *сама* однесе у туђу земљу” [Маројевић 1979: 110; Маројевић 1980: 4].

(2) Гусларска пјесма које се сјећа Арсо Шнајдер

Ја нијесам дрво врбовина,
кад пос'јечеш па да се омлади,
но Ђурчија, горски арамбаша
— кад пос'јечеш више се не млади...

[Хајка, 321]

Я не дерево — верба,
Срубись — не омоложуся,
Царь лесов я, Джорджия,
Срубись — и отдам я богу душу...

[Облава, 312]

психолошки је условљена контекстом: јунак под притиском савјести проналази историјски пандан своме кукавичлуку — напуштању другога. Ђурчија харамбаша у *Боју на Чокешини* напушта битку и тиме узрокује пораз српске војске [види Ивановић 1976: 332]. У преводу, оцијенили смо, „не само што није адекватно изражен ритам јуначког десетерца, него је песма ритмички деградирана, језик је депоетизован (према: *више се не млади — даћу боју души!*), а име јунака наше народне песме погрешно прочитано (*Ђурђија!*). А да не говоримо о потреби да се руском читаоцу објасни ко је Ђурчија харамбаша!” [Маројевић 1980: 4; уп. Маројевић 1979: 111].

(3) У *Хајци* се машта и о будућем времену у коме ће се пјесме пјевати. Филип Бекић унапријед ликује:

Кад их покасапим, па кад их мртве поређам, све остале у један ред, а Гавра Бекића посебно [...]. А кад се то сврши, наредићу весеље [...]. Пјесма, да трешти — *ишкела вода на валове, ој јаворе зелен боре, њојили је морни коњи, били Гавру за ђевојку...*

[Хајка, 135]

Течет река, и все быстрой,
Ой, явор, зелен бор,
Поят заморенных коней
И Гавро бьют за то, что вор...

[Облава, 45]

Превод смо овако прокоментарисали: „Сватовска песма, у Црној Гори веома популарна, дата је фрагментарно: припев „Ој јаворе, зелен боре” наведен је једном, а пева се после сваког стиха; изостављена су и карактеристична питања испред последња два наведена стиха. Стих „били Гавру за ђевојку” актуализована је варијанта стиха „били момку за ђевојку” (ако се има у виду конкретни младожења, стих се актуализује његовим именом). Преводилац све то није знао, па је глагол *биџи* заменио његовим хомонимним парњаком са значењем „бити, тући, ударати”, датив „Гавру” схватио је као акузатив, неке речи је додао да би организовао риму — и стих је добио изглед „Гавра бију зато што је лопов” [...]. Потпуно неразумевање и текста и његове поетске функције! Занимљиво је да ни речник Матице српске ни речник САН не дају право тумачење ове нијансе глагола *биџи*: у првом је дато „доћи, стићи” [Речник МС I: 208], у другом још и „пролазити, ићи” [Речник САНУ I: 583], док глагол овде значи „отићи и вратити се” [Маројевић 1980: 5; уп. Маројевић 1979: 112]. Овдје треба додати да је именица *бор* међујезички хомоним: руски еквивалент српске ријечи је ‘сосна’, а руска ријеч значи ‘црногорична шума’.

Фрагменти народних пјесама, у оба романа, често су укључени у прозни текст без посебног истицања. Ипак, они се лако препознају по строгој силабичкој структури. Да би се препознао ритам десетерца или осмерца, који се најчешће наводе, али и других стихова из фолклора, довољно је да буду наведена бар два стиха, што писац редовно и чини. Да би се у преводу препознала пјесма, преводилац те фрагменте наводи извучено, као стихове. Али то је већ предмет за посебну и подробнију компаративну версолошку анализу.

2. Његошеве крилатеме. — О Његошу као прецедентном писцу националне културе и о Његошевим крилатемама писала је Ана Пејановић, образложивши одговарајуће појмове и термине [Пејановић 2009; Пејановић 2010; Пејановић 2011].

У овом одјељку размотрићемо Његошеве стихове којих се Лалићев јунак Ладо Тајовић, који је и наратор, сјећа, или их парафразира, или на њих алудира. Притом се ограничавамо на она мјеста романа *Лелејска јора* која је и у преводу требало пропратити коментаром доводећи их у везу с *Горским вијенцем* и с преводом Јурија Кузнецова (који преводилац Татјана Вирта цитира — у два епиграфа уз прва два поглавља романа). Тиме се паралеле између Лалићевог романа и Његошевог спјева не исцрпљују са аспекта интертекстуалности (исцрпљују се само са становишта теорије и праксе превођења).

(1) Мото првог поглавља романа је фрагмент из шестог кола *Вијенца*:

бјеху мушка прса охладњела
а у њима умрла свобода
ка кад зраке умру на планину
кад утоне сунце у пучину,
[ГВ 2628–2631].

У преводу је цитиран препјев Јурија Кузнецова, с напоменом на крају књиге о Његошу као пјеснику [*Лелейская гора*, 521].

На крају поглавља парафразирају се прва два стиха шестог кола:

Бјеше облак сунце ухватио,
бјеше Гору тама притиснула,
[ГВ 2622–2623],

као и први стих који је у епиграфу наведен, али са супротним предзнаком:

Јесте криза и јесте гадно, *облак сунце ухвайио, јору њама њријиснула*, али *мушка њрса* још нијесу *охладњела* и ми ето понекад знамо да сâми себи сунце скујемо.
[*Лелејска гора*, 167].

И пусть будет кризис и голод, и пусть *облака закрывают светило*, а *горы придавила темнота*, но не *угасло еще мужество в груди мужчин* и мы еще сами можем выковать себе солнце.
[*Лелейская гора*, 102].

Преводилац Татјана Вирта није препознала Његошеве стихове у завршној реченици поглавља, као ни чињеницу да је наслов поглавља узет из другог стиха кола (у преводу поглавље има наслов „Была тьма”). Требало је указати да су ту парафразирани Његошеви стихови, који у Кузнецовљевом преводу (у ритму петостопног трохеја) гласе:

Темна туча солнце заслонила,
белу гору темень придавила,
[Кузнецов 1988: 144].

Кузнецовљев превод, додуше, није сасвим адекватан: тама је била притисла Гору [Црну], а не бијелу планину, али то је већ питање изворног читања које је реконструисано у критичком издању што га је у међувремену објавио подгорички ЦИД. Поред тога, требало је парафразирати 2628. стих *Горскої вијенца* у Кузнецовљевом преводу, који је у епиграфу наведен (но не *охладели мужеские іруди*). С друге стране, паралелизам је требало остварити истом лексичком јединицом (*солнце: солнице*), а не двјема („светило”: „солнце”).

(2) Друго поглавље романа, и у њему одјељак *Ђаволова љубавница*, завршава се реченицом:

Глава јој је спљоштено парче коже,
она је свеједно завлачи испод трбуха,
извија се и превија — у мучењу
издишу членови...
[Лелејска гора, 307].

Сплющенная голова змеи — лоскут
пустой кожи — упорно лезла под
брюхо, туловище свивалось и развивалось,
каждый член ее бился, охваченный
агонией...
[Лелейская гора, 201].

Вирта није препознала асоцијацију са стиховима првог монолога владике Данила:

Да кад главу раздробиш тијелу,
у мучењу издишу членови
[ГВ 47–48],

који у Кузнецовљевом преводу гласе:

Коль разбита голова о камень, |
в долгих муках умирают члены
[Кузнецов 1988: 46–47].

Без указивања на Његошев текст превод постаје помало и нејасан, ако не и нелогичан: змија нема удове да би се они тресли (грчили) у агонији.

Мото и другог поглавља романа је из *Горскої вијенца* (стихови 973–978, почетак пете реплике сердара Вукоте). Преводилац романа је и овдје навео Кузнецовљев препјев.

(3) Реплика војводе Батрића Мартиновића, скраћена за један стих и с лексичком нетачношћу (*јаки* а не „сами”), цитира се на крају претпоследњег одјељка првог поглавља:

*Бої їа сáми и мрїва удио
Како моїа вјеровай Турцима?
[Лелејска гора, 155].*

Вот за то, что доверился турку,
господь бог наказал его в могиле!
[Лелейская гора, 93].

У оригиналу реплика гласи:

Бог га јаки и мртва удио —
како мога вјероват Турцима
тере им се на вјеру опушта?
[ГВ 1999–2001].

А у Кузнецовљевом преводу:

Бог убей его и после смерти!
Как же он мог поверить поганым
и на слово турок положиться?
[Кузнецов 1988: 118].

У сваком случају требало је у напомени указати да су то Његошеви стихови и навести Кузнецовљев препјев, који је и семантички и културолошки адекватан, што се не би могло рећи за Виртин покушај (она је, између осталог, облик *удио* погрешно семантизовала — то није крњи перфекат него оптатив).

(4) Други стих из завршне реченице (пет посљедњих стихова) другог монолога (треће реплике) владике Данила, која у мом критичком издању гласи:

Нека буде борба непрестана,
нека буде што бити не може:
нек' ад прождре, покоси Сатана —
на гробљу ће изнићи цвијеће
за далеко неко покољење!
[ГВ 658–662]

нашла је свој одраз у Лалићевом роману:

*Може да буде шїо биїи не може,
може рева да побидеји, али за ове
што их гледам остаће најљепши да-
ни живота ови што су украшени
хајкама против црвендаћа и јатака
[Лелејска гора, 462].*

*И пусть случится невероятное, пусть
победит революция, для этих детей,
чью игру я сейчас наблюдаю, самыми
прекрасными днями жизни останут-
ся те, которые скрасила им облава на
красных и ятаков!*

[Лелейская гора, 312].

Ово мјесто је веома значајно. Данашњи читаоци обично полазе од погрешних коментара по којима је *нека* императивна рјечца (стварно је то условни везник у значењу ‘па и (да буде)’). У преводу је требало указати на ову алузију на Његошев текст (и на историјски пандан ситуацији у којој се нашао Ладо Тајовић, главни јунак романа *Лелејска јора*). Могао се и овдје цитирати Кузнецовљев препјев с обзиром на то да граматичка ријеч *пусть* у руском језику може имати и условно значење („*пусть* пребудет, чего *быть* не может”).

(5) Још на неким мјестима налазимо Његошеве крилатеме, тј. синтагме које се асоцирају с Његошевим стиховима:

1° „[...] трговци [...] *са смијехом лажу* и без стида се криво куну [...]” [Лелејска гора, 73]; „[...] торговцы [...] *врут, смеясь*, и без зазрения совести клянутся во лжи [...]” [Лелейская гора, 35]. — Израз (трговац) *лаже са смијехом* налазимо у реплици кнеза Јанка, у 1122. стиху *Горској вијенца*:

Трговац ти лаже са смијехом,
жена лаже сузе просипљући —
нико крупно ка Турчин не лаже!
[ГВ 1122–1124].

2° „[...] тешко да ће се одржати *сирак љужни* Нико Доселић.” [Лелејска гора, 73]; „[...] что же тогда говорить о *несчастной сиротине* Нико Доселиче!” [Лелейская гора, 56]. — Израз *сирак љужни* налазимо у првом монологу владике Данила, у сљедећем контексту, који (са нашом вербализацијом текста) гласи:

А ја што ћу, ал и са киме ћу:
мало рука(х) — малена и снага,
једна сламка међу вихорове,
сирак тужни без нигђе никога!
[ГВ 33–36].

3° „Испод ње [магле — Р. М.] би остало тајно и незнано све то гдје смо се узалуд надали, лутали и *со сијали*.” [Лелејска гора, 166]; „И унести с собой воспоминания о наших несбывшихся надеждах, блужданиях и *бесполезной борьбе*.” [Лелейская гора, 101]. — Израз *со сијао* налазимо у реплици кнеза Јанка, у 812. стиху *Горској вијенца*:

Кад ме жена пита ће сам био,
казаћу јој да сам со сијао —
куку њојзи ако не вјерова!
[ГВ 811–813].

(6) Алузију на ситуацију која је описана у *Горском вијенцу* представља ово мјесто: „Што да не може? Не свиђа ми се та вјештина [...] да стално подјеђује *већи кокош* [...]” [Лелејска гора, 441]. У преводу је ово мјесто измијењено — *већи кокош* је постао „вишеструки шампион”: „Почему не может? И в чем тогда твое искусство, [...] если выигрывает *неоднократный чемпион* [...]” [Лелейская гора, 297]. — Сцена у којој се бију два кокота код скупштине заузима стихове 1198–1209. Кнез Роган вели да би „волији да надјача мањи”, а Скендер-ага Медовић ће на то: „А ја волији да надјача виши”, тј. већи.

3. ФРАЗЕОЛОШКА ИГРА РИЈЕЧИМА. — Фразеологизми романа *Хајка* и проблеми њиховог превођења на руски језик подробно су разматрани у другом одјељку рада *Национални колорит изворника и ауторова сиваралачка индивидуалност као преводилачки проблеми: Лалићева „Хајка” у руском преводу* [Маројевић 1980: 7–12]. У том раду сам, између осталог, истакао следеће: „За теорију и праксу превођења посебно су занимљиви случајеви развијања фразеологизма, игре речи, у којој се најбоље види двострука природа фразеолошке јединице: и поред своје јединствене семантике, фразеологизам се лако може рашчланити на семантичка језгра саставних елемената” [Маројевић 1980: 10–11]. Навео сам, и прокоментарисао, два таква случаја [види прва два примјера у т. (6)], које ћу и овдје подробије размотрити јер се такви фразеологизми најтјешње везују за структуру романа, и најтеже преводе — јер треба превести фразеологизам, изразити његову семантику и његову сликовитост, и пренијети игру ријечима. Поред основног задатка (утврђивање значења које израз има и сликовитости исказане конкретним лексичким средствима), преводилац има и други, нимало једноставан задатак — он мора да утврди контекстуално истакнути елеменат фразеологизма, ону ријеч или конструкцију којима се фразеолошка јединица највише везује за ситуацију, личност или мисаони ланац прозног приповиједања (са којом се остварује игра ријечи), и да те елементе изрази у преводу, и у фразеологизму и у његовом ширем контексту. Из претходног истраживања навешћу још два примјера, од којих један илуструје појам једносмјерне еквивалентности фразеологизама [види т. (1)], а други је контекстуално модификован (ауторска трансформација фразеологизма) [види т. (2)]. Анализу ћу проширити једним примјером за контекстуалну модификацију фразеологизма у роману *Лелејска јора* [види т. (3)] и са неколико примјера фразеолошке игре ријечима у истом роману.

О фразеолошким проблемима превођења са системског становишта писао сам у расправи објављеној и на руском језику [Маројевић 1983].

(1) Примјер из романа *Хајка*:

[...] Бенито не крије свој циљ, а Бенедето заобилази као киша око Крајујеваца...

[Хајка, 92]

...] Бенито не скривает своих целей, а Бенедетто ходит вокруг да около...

[Облава, 96]

илуструје једносмјерну еквивалентност неких фразеологизама: „Фразеологизам чија се сликовитост гради на домаћим личним или географским именима може у другом језику добити преводни еквивалент, али сâм не може то бити” [Маројевић 1980: 8]. Константовао сам да је преводилац нашао адекватан фразеолошки обрт и да су два фразеологизма „еквивалентна само приликом превођења са српскохрватског на руски, али руски израз *ходитиь вокруг да около* не бисмо могли превести на српскохрватски *заобилазитии као киша око Крајујеваца*” [Маројевић 1980: 9].

(2) Са фразеолошком игром ријечи (или: игром ријечима) тијесно је повезана ауторска трансформација фразеологизма: „Фразеологизам је у ауторовом стваралачком процесу измењен [...], а преведен је устаљеним обликом фразеологизма” [Маројевић 1980: 11]:

Од тога јој се *пробуди* и *коса на љави*.
[Хајка, 39].

Волосы *встали дьбом*.

[Облава, 45].

Стандардни српски фразеолошки обрт има облик *диже му (јој...) се коса на љави* и значење: „осећа велики страх, ужас” [Речник МС II: 860]. Измјеном глаголске компоненте фразеологизма аутор је изразио не само осјећање страха него и чињеницу буђења. И мада руски фразеологизам *волосы всъаюиь дьбом* има исто значење („кого-либo охватывает ужас” [Молотков 1968: 77] као и наведени српски, он нема ону умјетничку снагу коју му је удахнуо аутор.

(3) Пред великим проблемом нашао се преводилац у примјеру:

„[...] Богме, да те мало ниже захватило, данас би ти *кукала мајка*, ако је жива”

[Лелејска гора, 231].

Господи, да забери он малость ниже, *плакать бы* сегодня твоей матери *горючими слезами*, если только она у тебя еще жива

[Лелейская гора, 147].

Фразеологизам (данас би ти) *кукала мајка* (обично у свршеном виду: *мајка закукала*) има значење ‘(данас) би настрадао’. Аутор је овдје при-

бјегао декомпоновању фразеологизма — другој компоненти је додао зависну условну реченицу. Да би сачувао ово проширење конструкције, преводилац је прибјегао дословном преводу.

(4) Српски фразеологизам (изрека) *ђаво не оре и не коџа неџо о злу мисли* посвједочен је у роману *Лелејска џора* у два контекста, у оба измијењен. У првом контексту израз мијења Ђаво, Ладов унутрашњи сабе-сједник (двојник):

„Кишу воли ко *оре и коџа*, а ја и ти то не радимо него *о добру мислимо*”
[Лелејска гора, 388].

— Дождь землепашец любит, тот, кто *копает и пашет*, а мы с тобой этим не занимаемся, мы с тобой *о всеобщем благе радуем*

[Лелейская гора, 258].

А у другом контексту с ђаволом се идентификује самођа:

Стрепио сам и од сјенки, јер самођа *не оре, не коџа*, просто нема шта да ради него стално *о злу мисли* и увеђава што очи виде дајући му злогутне знаке
[Лелејска гора, 606].

Каждая тень повергала меня в ужас, ибо одиночество *не жнџџ, не сеџџ* и, обреченное на полнейшее безделье, только тем и занимается, что с мрачным недоверием присматривается к окружающему, неизменно стущая краски и решительно во всем подозревая дурной знак

[Лелейская гора, 418].

Могло би се рећи да је ова два мјеста, узајамно повезана, кад је рјеч о фразеолошкој игри ријечима, Татјана Вирта најслабије превела: изгубљена је игра ријечима и асоцијација с ђаволом, а и узајамна повезаност двају контекста.

(5) Сљедећи примјер, из романа *Лелејска џора*, занимљив је са аспекта кумулације фразеологизама:

Није вјероватно, али ипак — нађе се неки *т а т и н с и н ч и ђ* што се жени сад кад се и *ђаво* сваког дана жени на мору, на копну и у ваздуху
[Лелејска гора, 121].

Маловероятно, но все же, может быть, какой-нибудь *маменькин сынок* и вздумал *жениться* именно сейчас, когда *сам дьявол* что ни день *справляет свадьбу* на море, на суше и в воздухе...

[Лелейская гора, 69].

Фразеологизми *тајин син* у српском и *маменькин сынок* у руском језику представљају фразеолошке аналоге (прва компонента им је различита). Деминутивност код Лалића је ауторска трансформација која уноси наглашену ироничност. Други фразеологизам има именичку

компоненту у множини (данас) *се ђаволи жене* у значењу '(данас) је тако ружно вријеме' (и пренесено). Наш писац је вишеструко модификовао узуални фразеологизам (једнина је условљена паралелизмом са синчићем који је нашао да се данас жени). У руском језику нема фразеолошког еквивалента, а тражење аналога друкчије сликовитости било је „блокирано” потребом да се сачува игра ријечима. Тако смо на руском језику добили дословни превод који би упућивао на ауторову оригиналну метафоричност. Сливовитост, наравно, није ауторова него узуална, ауторова је игра ријечима, модификовање фразеологизма и његово проширење истоврсним адвербијалима (*на мору, на којну и у ваздуху*).

(6) У првом примјеру фразеолошке игре ријечима из романа *Хајка* који смо у претходном раду анализирали:

„Не би ти срма ојала ни да смо се нашалили.”

Не би срма, помисли Ладо. Ја и немам никакву срму, него само незгодан карактер

[Хајка, 49].

— А тебя что, убудет, если б мы да же и пошутили?

„Убыть-то не убудет, — подумал Ладо. — Убывать нечему, все мое достоиние — скверный характер.”

[Облава, 55].

„преводилац је употребио фразеолошки обрт одговарајућег значења и успешно је пренео игру речима насталу рашчлањавањем фразеологизма изворника” [Маројевић 1980: 11].

Други примјер из истог романа:

„Немам ја срца за то, не бијем жене, не могу.”

„Ако немаш срца, имаш леђа. Узми је на леђа, па носи”

[Хајка, 143].

— Не могу взять греха на душу, не бью я слабых, не могу.

— Не можешь взять на душу, взвали на спину и носи

[Облава, 143].

овако смо прокоментарисали: „Игра речима је успела и у другом примјеру, мада фразеологизам није истог значења у оригиналу и преводу” [Маројевић 1980: 11].

Трећи примјер је из романа *Лелејска гора*:

[...] као да сам на лијеву ноју устјао. То с нојом је стара предрасуда, али мени се вазда догоди низ незгода кад не пазим како устјајем

[Лелејска гора, 727].

[...] может быть, я встйал не с той нои? Конечно, все эти приметы не более как вздорные предрассудки, но стоит мне по рассеянности утром встйайть на левую ною, как уж днем не оберешься неприятностей

[Лелейская гора, 508].

Преводац је имао на располагању фразеолошке варијанте, па је прво навео уобичајену *не с тој ноји всїайїь*, а у игри ријечима ју је модификовао *всїайїь на левую ноју*.

Постојање потпуног фразеолошког еквивалента помогло је преводиоцу да адекватно изрази игру ријечима и у четвртном примјеру, другом из романа *Лелејска ĩора*:

„Шта ће човјек — *кад се тоји, за сламку се хваїа*.”

„Сад нема ни сламке.”

„Може и то да има своју добру страну.” |

„То што сламке нема? Може, само не знам како”

[Лелејска гора, 159–160].

— Это в порядке вещей: когда человек *тонет, он хватается за соломинку*.

— Теперь и *соломинки нет*.

— Может быть, даже в этом есть что-то положительное.

— В том, что *соломинки нет*? Может быть, и есть, но я не знаю что

[Лелейская гора, 95]

И у петом примјеру, трећем из романа *Лелејска ĩора*, игра ријечима је успјешно пренесена, истим лексичким средствима (израз *руки короїки /у кого/* у руском језику је стандардно фразеолошко средство):

„По потреби мијењамо и природу.”

„*Крайке су вам руке*.”

Стварно *су крайке*, никако не могу да их испружим до оне воде што шикља

[Лелејска гора, 446].

— Мы, когда надо, и натуру меняем.

— *Руки коротки* у вас натуру менять.

Это правда, *руки у нас короїки*. Вот я, например, никак не дотянусь до лепечущей рядом воды

[Лелейская гора, 301].

Шести примјер, исто из романа *Лелејска ĩора*:

„Васиљу, ватро жива, *које су те те виле данас донијеле?*”

„Брзе ноге, а *не виле*. *Нема вила* у ове дане.”

„Има, има — ви сте *виле* и дике наше”

[Лелејска гора, 113].

— Василь, бедовая голова, *какие вилы* принесли тебя сюда?

— Быстрые ноги, а *не вилы*. Нынче *вилы перевелись*.

— Но-но-но, вот вы-то и есть наши *вилы* и наша слава

[Лелейская гора, 63].

изражен је и у преводу истим лексичким средствима. Ипак, у кратком рјечнику на крају романа дато је објашњење митологеме: „*Вила* — мифическое существо, лесная или горная фея” [Лелейская гора, 526]. Задржавање српске ријечи уз обавезно објашњење има дугу традицију: отпочео га је Александар Востоков у првим руским преводима српских народних пјесама.

4. ЗАКЉУЧАК. — С обзиром на то да је овај рад својеврсно тројство у једности, од којег сваки дио тражи посебан закључак, збирне резултате засад није потребно сабирати. Умјесто резимеа овдје се задовољавамо једним освртом, једним предлогом — и једним сјећањем.

Осврт: Први дио нашег рада, о фолклорним елементима у структури прозног дјела умјетничке књижевности, само је назначен — он захтијева ширу елаборацију која би обухватила и питања структуре стиха у оригиналу и преводу. Други дио рада, о Његошевим крилатемама у *Лелејској јори*, може се сматрати завршеним. Трећи дио истраживања, о фразеолошким проблемима превођења, представљен је цјеловито само са аспекта фразеолошке игре ријечима. Остали фразеолошки аспекти изискују наставак.

Предлог: Неопходно би било припремити критичко издање Лалићевих дјела, у којему би била представљена и интертекстуалност, и лингвистички обрађена мјеста која би се могла различито тумачити, и прокоментарисани елементи народне етимологије коју „свједоче” Лалићеве јунаци. То би помогло и преводиоцима да схвате сложену структуру Лалићевог текста.

Сјећање: У прољеће 1992. године (бијаше то једно од злих прољећа наших) одржао сам на Коларцу серију од два предавања из области ономастике. У првом реду је сједио и слушао Михаило Лалић. Лалићи су од Дабетића из Лијеве Ријеке, а и Маројевићи из Моракова су од Дабетића из Лијеве Ријеке. Род је не само слава него и дуг: сваком раду на проучавању великог писца и великог дјела — придружићу се мобом.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

- [1] ГВ: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица, 2005.
- [2] Кузнецов 1988: Петр Негош. *Горный венец*. [Перевод Ю. Кузнецова]. *Самозванец Сийейан Малый*. [Перевод В. Корнилова]. Москва: „Художественная литература”, 1988.
- [3] Лелејска гора: Михаило Лалић. *Лелејска јора*. Титоград: „Графички завод”, 1973.
- [4] Лелейская гора: Михаило Лалич. Сочинения в трех томах. Том второй. *Лелейская јора*. [Перевод Т. Вирты]. Москва: „Художественная литература”, 1989.

- [5] Облава: Михаило Лалич. *Облава*. Перевод И. Дорбы. Москва: „Художественная литература”, 1974.
- [6] Хајка: Михаило Лалић. *Хајка*. 5. изд. Београд: Нолит, 1974.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Ивановић 1976: *Усмено сѝваралашѝво у роману Михаила Лалића (На ѝ примеру романа Хајка) / Радомир Ивановић*. — Научни састанак слависта у Вукове дане (Београд — Тршић — Нови Сад, IX 1976): Реферати и саопштења. [Књ.] 6, св. 2. Београд, 1977, с. 332.
- [2] Мароевич 1983: *Проблеми ѝревода фразеолоѝзмов на родсѝвненѝ славјанскѝ јзык / Р. Мароевич*. — Тетради переводчика, Москва, 1983, вып. 20, с. 49–57.
- [3] Маројевић 1979: *Фолклорни елементи у сѝрукѝури књижевної дела и ѝроблеми ѝховој ѝревођења / Радмило Маројевић*. — Преводна књижевност. Зборник радова Петих београдских преводилачких сусрета (6–9. децембар 1979). Београд: Удружење књижевних преводилаца Србије, 1980, с. 109–114.
- [4] Маројевић 1980: *Национални колорит изворника и ауѝорова сѝваралачка индивидуалности као ѝреводилачки ѝроблеми: Лалићева „Хајка” у руском ѝреводу / Радмило Маројевић*. — Мостови, Београд, 1980, XI, св. 1 (41), с. 2–16.
- [5] Маројевић 1989: *Линѝвисѝика и ѝоеѝика ѝревођења (међусловенски ѝревод) / Радмило Маројевић*. Београд: Научна књига, 1989. (ауторизовано издање).
- [6] Молотков 1968: *Фразеолоѝческий словарь русскоѝ јзыка*. Под ред. А. И. Молоткова. Изд. 2-е. Москва: Советская энциклопедия, 1968.
- [7] Пејановић 2009: *Горски вијенац као ѝреѝеденѝни ѝексѝ / Ана Пејановић*. — Стил, Београд, 2009, бр. 8, с. 236–242.
- [8] Пејановић 2010: *Преѝеденѝни феномени или како и зашѝо се акѝуализују Њеѝошеве ријечи данас / Ана Пејановић*. — Научни састанак слависта у Вукове дане (Београд, 8–11. IX 2010). [Књ.] 40/1: Два века савременог српског књижевног језика. Београд, 2011, с. 73–79.
- [9] Пејановић 2011: *Њеѝошеве крилатѝеме / Ана Пејановић*. — Гласник Одјељења умјетности / Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица, 2011, књ. 29, с. 79–86.
- [10] Речник МС I: *Речник срѝскохрваѝскоѝ књижевної језика*. Књ. I. Нови Сад, Матица српска — Загреб: Матица хрватска, 1967. (Фототипско издање, 1982).
- [11] Речник МС II: *Речник срѝскохрваѝскоѝ књижевної језика*. Књ. II. Нови Сад, Матица српска — Загреб: Матица хрватска, 1967. (Фототипско издање, 1982).
- [12] Речник САН I: *Речник срѝскохрваѝскоѝ књижевної и народної језика*. Књ. I. Београд: САН, 1959.

Р. Н. МАРОВЕВИЧ

ФОЛЬКЛОРНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ, НЕГОШЕВСКИЕ КРЫЛАТЕМЫ И
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКАЯ ИГРА СЛОВ КАК ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДА
(Поэтика интертекстуальности в романах М. Лалича „Лелейская гора”
и „Облава” и их русских переводах)

Резюме

В настоящей работе рассматриваются, в первой ее части: фрагменты лирических народных песен, включенные в художественно-литературный текст, во втором разделе: цитаты и крылатемы из поэмы „Горный венец” Петра II Петровича-Негоша, в третьей части: игра слов, основанная на компонентах фразеологических единиц. Особое внимание уделяется формулам, с помощью которых фольклорная или интертекстуальная единица контекстуально включается в текст художественной литературы, учитывая также индивидуальную модификацию (авторское переосмысление и видоизменение) и игру слов.

Ключевые слова: Михаило Лалич, „Лелейская гора”, „Облава”, Петр II Петрович-Негош, „Горный венец”, народные песни, крылатемы, фразеологизмы